

Kramářské tisky

jako osobní dokument

Iva Bydžovská

 <https://orcid.org/0000-0002-9858-909X>

 <https://ror.org/04z6gww56>

 <https://dx.doi.org/10.23852/KAD.2023.30.07>

Michal Klacek

 <https://orcid.org/0000-0001-9745-0187>

 <https://ror.org/04z6gww56>

 <https://dx.doi.org/10.23852/KAD.2023.30.07>

Matěj Měřička

 <https://orcid.org/0000-0002-7702-3708>

 <https://ror.org/04z6gww56>

 <https://dx.doi.org/10.23852/KAD.2023.30.07>

Abstract

Tract volumes of broadside ballad sheets (in Czech called “špaličky”) are a phenomenon of the Czech cultural environment of the 18th and 19th centuries. These unique volumes were created thanks to their affordability and the increasing literacy of the lower classes. Thus, they can give valuable insights into the literary interests and personalities of owners from lesser-mapped social strata. The volumes that have survived in the collections of cultural institutions and private collectors are largely anonymous, offering very scant information about their owners. This is due to the social environment in which they were created and the low level of importance given to this information by collectors. Thus, the question arises whether an analysis of the provenance and the content of both the work bounds with another and the binding itself could aid to determine at least approximately the place of origin or provide other information about the owner(s). Two samples from the second half of the 19th century were selected to probe into the provenance of broadside ballad sheets. They both come from Rudolf Hlava’s collection, now housed in the National Museum Library, and thanks to the surviving data in archival document, they both allowed us to not only trace the place of their origin but also compare these archival data with those contained in the tract volumes themselves. The analysis has revealed the extent to which the information about the place of printing, printers, authors, publishers, and the described places of pilgrimage overlap with the findings from the archival sources. Furthermore, it discusses the reliability of the findings obtained by examining the individual aspects of the tract volumes and whether they might aid to trace the origin of the anonymous broadside ballad sheets.

Key words

špaličky (tract volumes of broadside ballad sheets), pilgrimage sites, map, provenance, 2nd half of the 19th century, Semily region, Rudolf Hlava

Svazky kramářských tisků,¹ tzv. špalíčky, jsou dnes považovány za jedinečné dokumenty,² vypovídající o rozšíření a užívání tištěné literatury mezi širokými vrstvami obyvatelstva. Nebylo tomu tak ovšem vždy. Na počátku badatelského zájmu o kramářské tisky byl soukromými sběrateli, ale i institucemi kladen důraz na jedinečnost tisků v nich obsažených a nezdá se stávalo, že byly konvoluty rozšiřovány a duplikáty byly nabídnuty k prodeji či výměně. Tehdejší praxi dosvědčují hmotné důkazy ve fondech muzeí a knihoven i písemný povzdech semilského sběratele Rudolfa Hlavy, který si hodnotu uchování původní podoby konvolutů a zachování informací o jejich původu uvědomoval.³

V důsledku výše popsané praxe jsou konvoluty kramářských tisků ve sbírkových fondech institucí dvojího typu. Původní, organicky tvořené přímými recipienty kramářských písní, svázané buď vlastnoručně, nebo na zakázku primárních vlastníků, a uměle vytvořené z důvodu ochrany tisků či jejich tematického uspořádání ve sbírce.

Zatímco druhotně svázané konvoluty málokdy nesou více informací, než je prostý součet jednotlivých zachovaných tisků,⁴ špalíčky vytvářené „v terénu“ odrážejí osobní preference majitelů, kteří si svazek poskládali podle svých představ a možností.⁵ Jde o jedinečný typ dokumentu osobní povahy z prostředí, z něhož se nám podobných dokladů zachovalo velmi málo. Nejde přitom pouze o výběr tisků od konkrétních tiskařů, zpěváků či kramářů, ale také o témata písní a lokalizované události. Jednotliví majitelé zanechávali ve špalíčcích také různé vpisky, poznámky a další osobní stopy.

Nabízí se otázka, do jaké míry můžeme na základě identifikace tisků v konvolutech obsažených a dalších indicií alespoň přibližně odhadnout místa, kde se jejich majitelé pohybovali, případně získat alespoň přibližnou představu o tvůrcích špalíčků, o kterých se nám nedochovaly žádné informace.

V naší studii se pokusíme na příkladu dvou špalíčků z druhé poloviny 19. století zhodnotit, jaké informace je možné v konvolutech kramářských tisků hledat. Období je zvoleno s ohledem na lepší možnosti identifikace osob, které se na vzniku zkoumaných špalíčků podílely. Při interpretaci je vždy nutno vzít v úvahu dobu vzniku konvolutu, měnící se míru vzdělání různých vrstev obyvatelstva, zvyšující se finanční dostupnost tisků a přístup k pasivnímu i aktivnímu podílu na psané literatuře.

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2019–2023/25.l.e, 00023272).

¹ Termíny kramářské tisky, kramářské písňové tisky, kramářské písně či jarmareční nebo špalíčkové tisky byly v různých obdobích zájmu o tento typ tištěné produkce často zaměňovány. V tomto textu kramářským tiskem rozumíme prozaický i písňový tisk a kramářský písňový tisk považujeme za jeden z druhů kramářského tisku. Samotný název špalíček pochází z prostředí tajných protestantů, kde byl používán pro tisky malého (šestnáctkové) formátu, které bylo možné dobře skrývat, DIEPOLDOVÁ 2021, s. 55, 77, 103. Slezský folklorista a muzejník Joža Vochala v polovině 20. století tento termín používal jak pro jednotlivé tisky, tak pro konvoluty a stále se odkazoval na nekatolickou tradici v regionu, VOCHALA 1964. Přestože je většina dochovaných náboženských kramářských tisků katolického zaměření, je mezi nimi nezanedbatelné množství cenzurovaných a problematických textů.

² DROZDA 2022, s. 160–164 a RYŠAVÁ 1997, s. 13–14. PETRTYL 1956 s. 252–265.

³ Rudolf Hlava píše: „Sběratelé, kteří sbírají z módy, ze spekulace nebo pro výměnu za jiné objekty sběratelské náruživosti, mají tisky volně uloženy v krabicích nebo deskách. Neváhají – podobně jako antikvariáty – rušit špalíčky, aby oddělili lépe prodejné a vyměňovatelné světské jarmareční písně od náboženských. Málokdy sdělí údaje o původních majitelích.“ HLAVA 1963.

⁴ I takový konvolut může vypovídat o sběratelských zájmech sběratele či sbírkotvorné instituce.

⁵ Ještě častěji ztrácíme informace o celku u nsvázaných souborů kramářských tisků.

K rozboru jsme vybrali dva konvoluty ze sbírky již zmíněného sběratele Rudolfa Hlavy,⁶ který si známé údaje o získaných špalíčcích zapisoval přímo na přideštití a usnadnil tím jejich přesnější identifikaci. Většinou jde pouze o jméno dárce či prodejce, místo a rok získání, proto jsme zvolili konvoluty, které obsahují další využitelné osobní a geografické údaje.

Špalíček se signaturou KNM KP R. Hlava Špal. 34 má 218 stran, obsahuje 34 tisků s převážně náboženskou tematikou a jeden rukopis. Konvolut KNM KP R. Hlava Špal. 35⁷ je se 120 tisky a jedním rukopisem na 508 stranách výrazně bohatší a tematicky rozmanitější, i zde registrujeme nezanedbatelný počet náboženských a poutních tisků. Právě výskyt písní, reflektujících poutní praxi recipientů,⁸ byl jedním z kritérií výběru těchto konvolutů.⁹ Poskytují totiž bez dalších zdrojů informace o místech, kde se majitelé těchto tisků mohli pohybovat.

1 / Špalíček 35, podepsaný Annou Šmídovou.

⁶ Rudolf Hlava (1911–1988) byl učitel, regionální badatel se širokým spektrem zájmů a sběratel v Semilech. Za svůj život shromáždil jednu z největších sbírek kramářských tisků v Čechách, která je v současnosti uložena ve sbírkách Knihovny Národního muzea.

⁷ Nadále o nich budeme mluvit jako o špalíčku 34 a 35.

⁸ MALURA – IVÁNEK 2019, s. 23–35; pro širší kontext též NEŠPOR 2008.

⁹ Podrobný rozbor špalíčku z tohoto souboru se signaturou KNM KP R. Hlava 25, upraveného výtvarníkem a spisovatelem Josefem Váchalem, zpracovala PhDr. Eva Ryšavá v samostatné studii, viz RYŠAVÁ 2008.

Popis špalíčků

Špalíček 35 (Obr. 1) na první pohled zvláště nezaujme: běžná knihařská vazba s pevnými deskami z kartonu potaženého látkou hnědo-fialové barvy na hřbetu a rozích; plochy desek potažené mramorovaným zeleným papírem; červeně a zeleně stříkaná ořízka; předsádky z růžového papíru; na hřbetu slepotiskový ornament a lakonický název konvolutu: *Pisně*. Uvnitř se ale skrývají zajímavé detaily v podobě vevázaných a vlepených barevných stuh (Obr. 2), ústřížků většinou sentimentálních veršů na barevném papíru, svatých obrázků a zповědních listků. Zachoval se i vylišovaný pětílístek.¹⁰ (Obr. 3)

Špalíček 34 je na rozdíl od špalíčku 35 svázán podomácku do kartonových desek, potažených hnědým plátnem, dnes značně poškozených. K jeho svázání bylo použito několika nití různých barev a podle zbytku plátna ve hřbetu lze uvažovat o tom, že současná vazba obsahuje části vazby starší. Přítomnost několika tisků z konce 18. a první poloviny 19. století by tomu napovídala.¹¹ Nápadný je též charakter opotřebovaného tisku *Litanie o svatém Janu Nepomuckém*,¹² jehož poslední dochovaná strana je značně zašpiněná a podle diagonálních skladů by se dalo soudit, že tisk byl v nějaké fázi své existence složen do „psanička“ a mohl být majitelem nošen jako amulet. Oba špalíčky získala Knihovna NM v roce

2 / Do vazby vevázaná stuha.
Špalíček 35.

¹⁰ Na poslední straně přívazku KNM KP R. Hlava Špal. 35/24 – *Opis havířů, kteří od potopy světa chrám Páně mezi městečkem Sloupem a dědinou Němčicemi vydobyli*. Zvíkl Josef, Mladá Boleslav. Jde o reakci na nález krasové jeskyně, viz WANKEL 1988, s. 116–143.

¹¹ Nejstarší je nedatovaná *Nábožná píseň ke svatému Josefu pěstounu Krysta Pána*. KNM KP R. Hlava Špal. 34/9. Knihopis K09554 uvádí podobný, ne však totožný tisk.

¹² KNM KP R. hlava Špal. 34/29.

3 / Vylisovaný jetel na poslední straně písně *Opis havířů, kteří od potopy světa chrám Páně mezi městečkem Sloupem a dědinou Němčicemi vydobyli*. Špalíček 35.

1989 jako součást akvizice sbírky kramářských tisků semilského sběratele Rudolfa Hlavy. Hlava špalíčky kupoval či jinak získával v antikvariátech či na aukcích nebo přímo v terénu, což je i případ zvolených konvolutů.

Začneme špalíčkem 35, který Hlava získal dle zápisu „od pana Tomíčka ze Semil“. Pravděpodobně se jednalo o Jana Tomíčka (1895–1982), varhaníka, učitele hudby a skladatele žijícího v Semilech, úplnou jistotu ale nemáme.¹³ Příjmení Tomíček je zapsáno i v návštěvní knize Rudolfa Hlavy v roce 1963, ale bez křestního jména a bydliště.¹⁴ Tomíček byl zřejmě pouze přechodným majitelem a ve špalíčku není patrná jeho stopa. Nevíme tedy, kdy ani jak konvolut písní získal.

Další osobou spojenou se Špalíčkem 35 je Anna Šmídová, jejíž jméno je latinkou napsáno na předsádce. Níže je připsáno *Díl I*. Můžeme tedy předpokládat existenci druhého dílu, ale ve sbírce R. Hlavy takový není. Tisky musely být v okamžiku vázání již značně poškozeny, ořízka byla taktéž provedena necitlivě a porušila integritu některých tisků. Nejstarším datovaným tiskem je píseň k Panně Marii Staro-Boleslavské, vydaná Bedřichem Stýblem a tištěná Antonínem Rennem v Praze v roce 1858,¹⁵ nejmladším by mohl být jediný příspěvek z produkce tiskárny

¹³ TOMÍČEK 1996, s. 35–40. Dárcecm mohl být i syn semilského regenschoriho a autor článku Jan Tomíček.

¹⁴ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. KNM R. Hlava Varia 986. *Knihla hostů*.

¹⁵ KNM KP R. Hlava Špal. 35/30. *Nábožná píseň o Panně Marii, která se ctí v milostivém obraze Staro-Boleslavském. Zvláště o zázraku, který se tam stal na přímluvu Panny Marie v roce 1857*. Praha 1857.

Julia Janů v Praze, který započal svoji činnost v roce 1890,¹⁶ ke svázání tedy nemohlo dojít dříve. Pokud by původcem špalíčku byla jedna osoba, tvořila by jej přibližně 32 let, a doprovázel by ji tudíž značnou část jejího života.

Anna Šmídová bohužel neuvedla své bydliště ani jiné údaje, takže její identifikace byla značně obtížná a nebylo možné ji s úplnou jistotou potvrdit. S její osobou jsou pravděpodobně spojeny zpovědní listky z let 1886 a 1887, pocházející z kostela sv. Stanislava,¹⁷ vlepené do špalíčku.¹⁸ Zsvěcení kostelů tomuto světcu u nás není příliš časté a jeden se nachází v obci Háje nad Jizerou – Loukov, nedaleko Semil. Bydliště majitelky můžeme tedy hledat v blízkém okolí. Podle matrik se ve farnosti Loukov rodina Šmídků vyskytuje v Dolní Sytové. V úvahu připadají Anna Šmídová, narozená zde v roce 1841,¹⁹ a její jmenovkyně, narozená v roce 1860.²⁰ Anna, narozená roku 1841, se v roce 1864 vdala za Josefa Holubce, sedláka z nedaleké Poniklé,²¹ a je pravděpodobné, že změnila jméno i bydliště. Anna Šmídová, narozená v roce 1861, by musela nutně část písní ze špalíčku podědit, pravděpodobně po své matce, shodou okolností také Anně.²² Sňatek uzavřela v roce 1882 s Františkem Horáčkem, domkářem a rezervníkem (rezervistou) v Karlově č.p. 36 (nyní okr. Jičín).²³ Pokud byl špalíček svázán po roce 1890, musela by Anna z nějakého důvodu špalíček podepsat svým jménem za svobodna nebo pravděpodobněji jménem své matky. Na mladší z obou adeptek by však ukazovaly další indicie. Do špalíčku je vězán fragment: *Zpovědní zrcadlo pro školní dívky od Engelberta Fischera*, vydaný v Třebíči u F. J. Kubeše. Tisk bohužel není datován a podobný tisk se v databázích českých knihoven ani v bibliografiích nevyskytuje. Víme však, že Kubeš zahájil svoji tiskařsko-nakladatelskou činnost v roce 1871²⁴ a že kniha vyšla také v Praze v roce 1874.²⁵ To by naznačovalo, že majitelka špalíčku byla kolem roku 1874 školačkou.

Špalíček obsahuje také jednu rukopisnou píseň *Pravdy pravdoucího rytíře Pabese*.²⁶ Tato báseň, respektive její překlad z francouzštiny, vyšla v roce 1870 ve *Štěpnici*, příloze pedagogického časopisu *Škola a život*.²⁷ Stejná báseň byla zařazena i do *Čítanky pro školy obecné i měšťanské*, která vyšla v roce 1880.²⁸

¹⁶ KNM KP R. Hlava Špal. 35/71. *Pravdivý příběh, který se stal v Pruské zemi, v hlavním městě Berlíně*. Praha, Julius Janů [1890–1908].

¹⁷ Stanislav ze Szcepanova, krakovský biskup (1030–1079).

¹⁸ KNM KP R. Hlava Špal. 35/27,53 a 55.

¹⁹ Anna Šmídová, nar. 20. 1. 1841 v Dolní Sytové č. 22. Dcera Františka Šmída a jeho manželky Marie. Viz SOA Hradec Králové. Sběrka matrik Východočeského kraje. Farní úřad římskokatolické církve Loukov, matrika narozených 1830–1866, sign.5020, fol. 151.

²⁰ Anna Šmídová nar. 28. 6. 1860 v Dolní Sytové č. 22. Dcera Josefa Šmída, sedláka z Dolní Sytové č. 22, a jeho manželky Anny. Viz SOA Hradec Králové. Sběrka matrik Východočeského kraje. Farní úřad římskokatolické církve Loukov, matrika narozených 1830–1866, sign.5020, fol. 178.

²¹ SOA Hradec Králové. Sběrka matrik Východočeského kraje. Farní úřad římskokatolické církve Loukov, matrika oddaných 1830–1888, sign.5687, fol. 124.

²² Anna Šmídová „starší“ byla dcerou Františka Skalského, sedláka z Poniklé č. 29, a jeho manželky Marie, dcery Františka Tomička, sedláka z Poniklé. č. 74. Souvislost s Janem Tomičkem, jehož rodina pocházela z nedaleké Vichové nad Jizerou, se nepodařilo prokázat. SOA Hradec Králové. Sběrka matrik Východočeského kraje. Farní úřad římskokatolické církve Poniklá, matrika oddaných 1782–1873, sign. 5659. s. 109, 214, 215.

²³ SOA Hradec Králové. Sběrka matrik Východočeského kraje. Farní úřad římskokatolické církve Loukov, matrika oddaných 1830–1888, sign.5687, fol. 165.

²⁴ ZACH 2008, *Slovník českých nakladatelství*, [on-line] <https://www.slovník-nakladatelstvi.cz/> (přístup 28. 3. 2023).

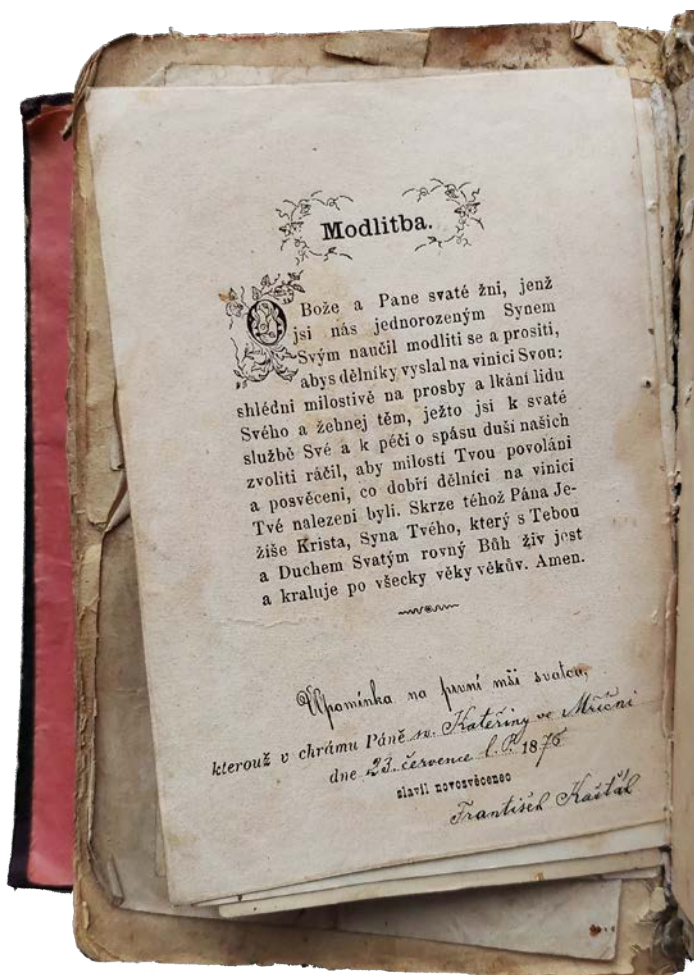
²⁵ FISCHER 1874.

²⁶ KNM KP Špal. 35/47.

²⁷ *Štěpnice*, příloha pedagogického časopisu *Škola a život* 16, č. 4. Praha, 1870.

²⁸ ŠTASTNÝ – LEPAŘ – SOKOL 1880.

V přívazku *Upomínka na první mši svatou*²⁹ nacházíme ještě jméno nového kněze Františka Kašťáka (Obr. 4). Mše se konala v kostele sv. Kateřiny v obci Mříčná (Semily) roku 1876. František Kašťák (1852–1920) se narodil v obci Dolní Sytová,³⁰ tedy možná ve stejné obci jako Anna Šmídová. Bývalo zvykem, že nově vysvěcený kněz sloužil svoji první mši ve svém rodišti. Farnost Mříčná se částečně prolíná s farností Loukov, část domů z obce Dolní Sytová spadá již do farnosti Mříčná.³¹ Rodinnou spojitost mezi Kašťákem a Šmídovými se nalézt nepodařilo, nicméně je zřejmé, že vlastník špalíčku mši navštívil a nejspíš se s celebrujícím knězem znal.

4 / Památka na první mši Františka Kašťáka.
Špalíček 35.

²⁹ KNM KP Špal. 35/82.

³⁰ SOA Hradec Králové. Sběrka matrik Východočeského kraje. Farní úřad římskokatolické církve Mříčná, matrika narozených 1787–1869, sign. 5057, fol. 148.

³¹ Farnost Mříčná zahrnuje ještě obce Horní Sytová, Peřimov a Kundratice, ve kterých nalezneme také rodiny Šmídů.

Druhý zkoumaný konvolut, špalíček 34, získal Rudolf Hlava pravděpodobně přímo od rodiny Kracíkových. Na předešlý si poznamenal: *Kracík, Krsmol, 28 písní, 6 modliteb* (Obr. 5). V záhlaví prvního tisku se dočteme, že knížku sešil *A. Kratzik, Krzmol č. 11*. Když ovšem konvolutem zalistujeme podrobněji, zjistíme, že nemohl být jediným vlastníkem. Můžeme najít několikrát se opakující podpis Jan Kracík a na zadním předeští je barevnou nití přišit list se starším rukopisným vpiskem: *Frantisska Materno-vá z Oustí Cislo domu 61. 1859* (Obr. 6).

5 / Špalíček 34 rodiny Kracíkovy.

6 / Podpis Františky Maternové na zadním přidešti.
Špalíček 34.

U A. Kracíka i Františky Maternové máme uvedené i bydliště – Krsmol a Ústí, dvě obce, které jsou dnes místními částmi Staré Paky v okrese Jičín. Františka Maternová se narodila 19. ledna 1852 do rodiny Františka Materny,³² truhláře a baráčníka v Ústí č. p. 61. V roce 1859 jí tedy bylo sedm let. 11. května 1875 se provdala za stejné starého Jana Kracíka, tkalce z Krsmole č.p. 11,³³ a dá se předpokládat, že přinejmenším část kramářských tisků si v nějaké podobě přinesla s sebou. Rod Kracíků byl v okolí dost početný, ale jedna větev rodiny byla v Krsmoli č. 11 usazena od konce 18. století a objekt vlastní dodnes.³⁴

Zde se jim v roce 1878 narodil syn Jan a v roce 1889 dcera Františka, která ale zemřela necelé dva měsíce po narození. Pokud měli další děti, musely se narodit jinde, v matrice se je nepodařilo dohledat. V domě s nimi žili i rodiče: Jan Kracík starší (zemř. 1881) s manželkou Barborou (zemř. 13. ledna 1896), i matka nevěsty, vdova Antonie Maternová (zemř. 1894). Devadesátá léta byla pro rodinu Kracíkových nešťastným obdobím. 9. července 1895 ve 43 letech zemřela Františka Kracíková (Maternová), dle zápisu na ubytí míchy.³⁵ O rok později, 20. května 1896, zemřel i Františčin sedmnáctiletý syn Jan,³⁶ dle matriky zemřelých na srdeční vadu. Neznáme osud manžela Františky Kracíkové, víme jen, že v době Františčinu smrti byl zřejmě naživu, protože nebyla uvedena jako vdova.

Oba zkoumané špalíčky obsahují alespoň základní údaje o původním vlastníkovi, ze kterých bylo možné vyvodit pravděpodobné místo vzniku špalíčku, které se shoduje také s hlavní oblastí Hlavova působení na Semilsku a v okolí. Jak se ukazuje, mezi místy vzniku obou špalíčků není více než dvacet kilometrů, což na jednu stranu omezuje možnosti porovnání různých geografických okruhů, na druhou stranu umožňuje ověřit, nakolik je geografický prostor určující pro obsah konvolutů.

Místa tisku

Podívejme se postupně na údaje o odpovědnosti u jednotlivých přívazků a začněme opět špalíčkem 35. Ze 120 přívazků je místo tisku uvedeno u 96, přičemž v dalších osmi případech se podařilo místo tisku určit.

Tiskárny produkující tisky shromážděné ve špalíčku můžeme rozdělit do tří skupin podle vzdálenosti od předpokládaného místa vzniku konvolutu. Do první skupiny můžeme zařadit tiskaře z bezprostředního okolí: Jana Sluku z Turnova (jeden tisk) a Jana Františka Kastránka z Jičína (šest tisků), a relativně blízkého: Karla Kastránka z Nového Bydžova (jeden tisk), Jana Ladislava Pospíšila a Vincence Mahrleho z Hradce Králové (tři tisky) a Josefa Zvikla z Mladé Boleslavi (21 tisků). Druhou skupinu tvoří tisky ze vzdálenějšího okolí. Patří sem sedm tisků z chrudimské tiskárny Stanislava Pospíšila, šestnáct tisků od Josefy Bergerové z Litomyšle a nakonec 43 tisků z pražských tiskáren, zejména od Jana Spurného (38 tisků), a dále od Václava Hoffmanna (tři tisky), Antonína Rennu a Bedřicha Stýbla (po jednom tisku). Do poslední skupiny patří tisky z velmi vzdálených lokalit. Sem spadá pět tisků z jindřichohradecké tiskárny Landfrasů.

³² SOA Hradec Králové. Sbíрка matrik Východočeského kraje, Farní úřad římskokatolické církve Nová Paka, okres Jičín, matrika narozených 1842–1852, Ústí, Krsmol, sign.113-10, fol. 318.; SOA Hradec Králové. Sbíрка matrik Východočeského kraje. Farní úřad římskokatolické církve Nová Paka, okres Jičín, matrika narozených 1852–1880, Ústí, Krsmol, sign.113-3438.

³³ SOA Hradec Králové. Sbíрка matrik Východočeského kraje. Farní úřad římskokatolické církve Nová Paka, okres Jičín, matrika oddaných, index oddaných 1837–1899, Stará Paka, Ústí, Roškopov, sign. 113-3449, fol. 363.

³⁴ Rodina Kracíkova žila v domě celé 19. a 20. stol. a vlastní jej dosud (ověřeno v katastru nemovitostí 31. 3. 2023). Viz KIKINČUKOVÁ 2015.

³⁵ Ubytí míchy byl dobový termín pro terciární stádium syfilidy, mohlo ale jít i o jinou neurodegenerativní chorobu. Viz VLČEK 1996.

³⁶ SOA Hradec Králové. Sbíрка matrik Východočeského kraje. Farní úřad římskokatolické církve Nová Paka, okres Jičín, matrika zemřelých 1878–1936, Stará Paka, Roškopov, Ústí, Krsmol, sign. 113-8166.

Do blízkého okolí tedy spadá 32 tisků, do střední vzdálenosti 66 tisků a do vzdáleného pouhých šest tisků. Pokud bychom lokality zobrazili v mapě a přidali Dolní Sytovou, přibližné místo vzniku špalíčku, a nechali stranou vzdálené lokality, viděli bychom trojúhelník s podstavou Praha – Chrudim – Litomyšl a vrcholem v Dolní Sytové.

Špalíček 34 má 28 tisků s uvedeným místem tisku, jeden tisk s poškozenou titulní stranou a pět tisků bez nakladatelských údajů. Bezprostřední a blízké okolí je reprezentováno tiskárnami F. J. Kastránka z Jičína (čtyři tisky), relativně blízké jsou tiskárny Karla Kastránka v Novém Bydžově (tři tisky) a Josefa Zvikla z Mladé Boleslavi (jeden tisk). Do druhé skupiny můžeme zařadit chrudimskou tiskárnu Stanislava Pospíšila (čtyři tisky), litomyšlskou tiskárnu Josefy Bergerové (čtyři tisky) a pražské tiskárny Antonína Renna, Jana Spurného a Vetterlovskou knihtiskárnu (osm tisků). Přítomny jsou i písně produkované ve velmi vzdálených lokalitách, v Jindřichově Hradci (dva tisky) a v tiskárně Otto Pompejusa v Kladsku (tři tisky a pravděpodobně jeden tisk bez nakladatelských údajů).

Do blízkého okolí v tomto případě spadá osm tisků, do střední vzdálenosti šestnáct a do vzdáleného šest tisků. Pokud opět zobrazíme lokality na mapě, získáme velmi podobný obrazec jako u špalíčku 35, pouze navíc s výběžkem v severovýchodním směru do Kladska.

Nakladatelé a autoři

Plastičtější obraz dostaneme, pokud se zaměříme na nakladatele, respektive distributory a autory jednotlivých tisků, případně jejich další náležitosti. Podívejme se nejdříve na špalíček 35. Jeden z tisků z Landfrasovy tiskárny uvádí jako autora známého pražského písničkáře Františka Haise.³⁷ S ním ve špalíčku sousedí píseň s incipitem: *Jaký to div je k vidění*.³⁸ Ta kritizuje dobovou módu a porušování společenských konvencí, všímá si velkopanských móresů dívek z vesnic, které se přistěhují do Prahy. Tento text byl na počátku 60. let poměrně často vydáván. V roce 1860 vyšel v Jičíně, Jindřichově Hradci, Praze a Chrudimi a o rok později opět v Jindřichově Hradci.³⁹ U pražského tisku Jana Spurného je jako autor uveden František Hais,⁴⁰ mohli bychom tedy autorství přisuzovat opět pražskému písničkáři. V pořadí další přívazek, *Píseň o živobyti člověka*,⁴¹ také žádné další údaje neuvádí. Vzhledem ke svému zařazení ve špalíčku mohl být zakoupen společně s dvěma předchozími. Jedná se o tisk často vydávaný na přelomu 50. a 60. let 19. století na různých místech od Jindřichova Hradce přes Prahu, Chrudim, Litomyšl až po Skalici. Jako první se k autorství přihlásil pražský zpěvák Josef Tůma.⁴² Další jindřichohradecký tisk s incipitem: *V tichém soumraku pod dubem sedím*⁴³ můžeme snad opět připisat Františku Haisovi. Stejný incipit (píseň se shodují jen v první sloce) nalezneme v jeho písních *Nářek milence slibem vázaného* z roku 1854⁴⁴ a *Bolná upomínka na mrtvou milenku* z roku

³⁷ KNM KP Špal. 35/18. HAIS, František: *Truchlivá píseň pro mládenci a panny o dvou zamilovaných, jenž měli v lásce bráněno; ze světa střeňnou ránou na věčnost se odebrali roku tohoto*. Jindřichův Hradec, 1861.

³⁸ KNM KP Špal. 35/19. *Kratochvilná píseň pro nynější svět, všem pannenkám na světlo vydaná, obzvláště těm, kteří by se rádi vrchnostem vyrovnali*.

³⁹ Vychází ze sbírek NM a MZK.

⁴⁰ MZK VK-0000.464, přív.68. HAIS, František: *Kratochvilná píseň pro nynější svět, všem pannenkám na světlo vydaná, zvláště těm, kteří by se rádi vrchnostem vyrovnali*. Praha, 1860.

⁴¹ KNM KP Špal. 35/20. *Píseň o živobyti člověka*.

⁴² KNM KP Špal. 113/35 a 36.

⁴³ KNM KP Špal. 35/23. *Píseň o smutném mládenci, který z lásky pro milenku odřekl hluku světského*.

⁴⁴ KNM KP Špal 423/7. HAIS, František: *Nářek milence slibem vázaného*. Praha 1854.

1864.⁴⁵ Poslední písní z Jindřichova Hradce je lidová píseň *Ó hřebíčku zahradnický*,⁴⁶ jejímž šířitelem vzhledem k její populárnosti mohl být prakticky kdokoli.

Minimálně u čtyř písní z Jindřichova Hradce, které se nadto ve špalíčku nacházejí blízko sebe a mají i podobné datum tisku, se tedy lze domnívat, že byly dány do tisku Františkem Haisem nebo od něj byly převzaty. Hais obvykle tiskl své písně u Jana Spurného v Praze nebo u Landfrasů v Jindřichově Hradci.⁴⁷ Osobně distribuoval písně především v Praze a blízkém okolí, ale také na poutích, kterých se často účastnil jako zpěvák vedoucí procesí. Recipientka si tak mohla jeho písně zakoupit kupříkladu ve Staré Boleslavi.⁴⁸ Nicméně pravděpodobná je i varianta, že Haisovy písně distribuovali kramáři, kteří měli cestu do semilského regionu.⁴⁹ Nemůžeme také vyloučit návštěvu či pobyt Anny Šmídové v Praze.

Pojďme se podívat na skupinu středně vzdálených tiskáren. Pouze u jednoho chrudimského tisku je uveden autor Jan František Kratochvíl.⁵⁰ O něm je známo, že navštěvoval pouti, jarmarky a trhy v širokém okolí.⁵¹ Mohl se tak dostat při svých cestách i za hranice semilského regionu. Dále byly v Chrudimi vytištěny dvě písně s názvem *Nová píseň o pěti zázračných dětech, které jedna chudá panna na svět přivedla ve vsi St. Francesko blíž Paříže 3. ledna 1864*.⁵² Autorství těchto písní nebo přinejmenším jejich šíření bychom s jistými výhradami mohli připsat Josefu Térovi, který se podepsal jako nakladatel pod podobný tisk, vydaný u Josefa Zvikla v Mladé Boleslavi v roce 1864.⁵³

Přehled autorů a nakladatelů u tisků z Litomyšle je pestřejší. Ke čtyřem se přihlásil Vincenc Valenta z Lomnice nad Popelkou⁵⁴ a k jednomu Jan Ježek z Rovenska.⁵⁵ Právě tyto dva přibližují litomyšlské tisky výrazně místu vzniku špalíčku. U tisku *Píseň k Matce Boží bolestné v čas války* z roku 1866⁵⁶ můžeme předpokládat autorství nebo šíření od Josefa Chládky z Heřmanova Městce, který tutéž píseň téhož roku vydal v Praze.⁵⁷ S tiskárnou Josefy Bergerové spolupracovali i další autoři a nakladatelé tisků: Jan Hejna, Václav Novák, Vincenc Ptáčník a František Rohlíček, ale ani u jednoho z nich nejsme zatím schopni bližšího určení působnosti.

I pražské tisky uvádějí nemalý počet autorů a nakladatelů. Do celkového obrazu dobře zapadá Karel Unger z Jičína,⁵⁸ již jednou zmíněný Josef Chládek z Heřmanova Městce⁵⁹ a František Klán ze Staré Boleslavi.⁶⁰ Jeden tisk nese také nakladatelské údaje Františka Haise.⁶¹ Nejčastěji je uváděn Josef Benda z Velvar (celkem pět tisků) a Josefa Štátná z Mlázic (tři tisky). Z Mlázic pochází také autor jménem Fischer. Další nakladatele a autora nejsme schopni zatím blíže identifikovat. Pokud se opět podíváme

⁴⁵ KNM KP 5747. HAIS, František: *Bolná upomínka na mrtvou milenku*. Praha 1864.

⁴⁶ KNM KP Špal. 35/38. *Nová píseň pro mládence a panny*.

⁴⁷ HAIS – RYŠAVÁ 1985, s. 27–28.

⁴⁸ HAIS – RYŠAVÁ 1985, s. 16.

⁴⁹ Že Hais své písně prodával venkovským kramářům, uvádí Eva Ryšavá. Viz HAIS – RYŠAVÁ 1985, s. 27.

⁵⁰ KNM KP R. Hlava Špal. 35/14. KRATOCHVÍL, Jan František: *Žertovná píseň o nynějším kroji obojího pohlaví*. Chrudim, [1856–1875].

⁵¹ MIKANOVA 2017, s. 16–17.

⁵² KNM KP R. Hlava Špal. 35/32 a 95. [TÉR, Josef]. *Nová píseň o pěti zázračných dětech, které jedna chudá panna na svět přivedla ve vsi St. Francesko blíž Paříže 3. ledna 1864*. Chrudim, 1864.

⁵³ SCHEYBAL 1955, s. 89. Tisk uvedený v bibliografii uvádí navíc nápěv a v názvu se odlišuje uvedením data 4. ledna namísto 3. ledna.

⁵⁴ KNM KP R. Hlava Špal. 35/35, 45, 70, 101.

⁵⁵ KNM KP R. Hlava Špal. 35/112. Je pravděpodobné, že autor písně je totožný s Janem, synem písničkáře Josefa Téra (Ježka), viz SCHEYBAL 1955, s. 75.

⁵⁶ KNM KP R. Hlava Špal. 35/98.

⁵⁷ KNM KP M 243/3.

⁵⁸ KNM KP R. Hlava Špal. 35/77.

⁵⁹ KNM KP R. Hlava Špal. 35/42.

⁶⁰ KNM KP R. Hlava Špal. 35/30.

⁶¹ KNM KP R. Hlava Špal. 35/55.

na tuto skupinu souhrnně, můžeme konstatovat, že minimálně u tisků z Litomyšle byla nalezena věrohodná spojnice s lokalitami bližšími Semilům.

Podívejme se ještě na lokality z bezprostředního a blízkého okolí Semil. U mladoboleslavských tisků se ve třech případech vyskytuje jméno Josefa Těra, jehož známým působištěm bylo Rovensko pod Troskami, a ve dvou případech jméno Josefa Kafky ze Semil. Mezi jičínskými tisky pouze jeden uvádí nakladatele, a sice Josefa Vávru z Lomnice nad Popelkou. Turnovský tisk byl pak vydán nákladem semilských kaplanů.⁶² Tedy i v případě poslední skupiny platí, že nakladatelé a autoři ukazují na bližší propojení s místem vzniku špalíčku.

Bohužel většina tisků nakladatele a autory, kteří byli často zároveň i prodejci písní, neuvádí. Můžeme se jen domnívat, zda recipientka třeba u výše zmíněných autorů nekupovala i tisky anonymní. V dané lokalitě bychom mohli kupříkladu předpokládat větší vzorek produkce Josefa Těra,⁶³ který byl velmi plodným autorem kramářských písní známým v širokém okolí Rovenska pod Troskami. Bibliografie Josefa Těra⁶⁴ není kompletní a lze předpokládat, že nemalou část tisků, které prodával, svým jménem neoznačil. Většina Těrem vydaných písní byla tištěna v Mladé Boleslavi u Zvikla, ale také Sluky v Turnově, Bergerové v Litomyšli, Pospíšila v Chrudimi a Kastránka v Jičíně. Své písně distribuoval v širokém okolí přibližně vymezeném městy Turnov, Železný Brod, Semily, Nová Paka, Jičín, Nymburk, Mladá Boleslav a Mnichovo Hradiště.⁶⁵

Přesuňme pozornost ke špalíčku 34, který obsahuje jen dva tisky se jménem autora. Jde o *Nábožnou píseň k Panně Marii Vamberčické: Počátky Vamberčic*,⁶⁶ tištěnou v Praze u Jana Spurného roku 1884. Jako autor je uveden Václav Jonáš z Loučeně⁶⁷ a M[arie] Kučerová jako úpravkyně (a zřejmě i nakladatelka textu). Tento text byl se jménem autora Václava Jonáše vydáván opakovaně, nepodařilo se dohledat, že by byl uveden jako autor u jiného textu. M. Kučerová zřejmě vydala ještě kramářskou píseň v Litomyšli,⁶⁸ místo jejího pobytu jsme ale nedokázali blíže určit.

Druhý přívazek konvolutu 34 je sice anonymní, ale jde o text *Píseň o ptáku velikánu, (nazvaný Horník) na Tureckých hranicích*,⁶⁹ jehož autorem byl Josef Těr. Byl vytištěn v Novém Bydžově. Tisk je vybaven štočkem, pravděpodobně zhotoveným na zakázku zvláště pro tento text. Zatím se nám jej nepodařilo objevit na tisících s jinou tematikou. Jde o neumělé vyobrazení ptáka s velmi dlouhým zobákem, ve kterém nese lidské tělo. Dále je na něm vyobrazena kostelní architektura s kopci v pozadí a v levém horním rohu je naznačena silueta, která poměrně dobře odpovídá typickému vzhledu zříceniny hradu Trosky. Nekvalitní provedení napovídá, že nejde o práci člověka běžně se zabývajícího výrobou knihařských štočků. Ze svědectví zaznamenaného Josefem Scheybalem víme, že si Těr nechal k hudební produkci této písně vyrobit

⁶² KNM KP Špal. 35/88. DRBOHLAV, Jan Křtitel, *Píseň k Božímu tělu*. Turnov, [1860–1890]. Lze se domnívat, že nábožná píseň od sídelního kanovníka Katedrální kapituly u sv. Štěpána v Litoměřicích v letech 1862 až 1877 Jana Křtitele Drbohlava, rodáka z Rovenska pod Troskami (okr. Semily), vydaná nákladem semilských kaplanů, cílila na věřící primárně v semilském okrese.

⁶³ SCHEYBAL 1955, s. 76.

⁶⁴ SCHEYBAL 1955, s. 80–95; HLAVA 1955, s. 399–400.

⁶⁵ SCHEYBAL 1955, s. 75.

⁶⁶ KNM KP Špal. 34/12.

⁶⁷ Píseň vyšla v několika vydáních s uvedením Václava Jonáše jako autora, M. Kučerová figuruje jen v některých.

⁶⁸ M. Kučerovou jde s jistou dávkou opatrnosti ztotožnit s Marií Kučerovou, která vydala tisk *Pravdivá píseň o nešťastné bouři na moři, která vystěhovalce do Ameriky stihla a která skrze důvěrné volání k Marii Panně zázračně zachráněni byli*. [mezi 1881 a 1900]. sign. MZK VK-0000.759, přív.12.

⁶⁹ KNM KP Špal. 34/2.

i výpravnou tabuli, která mu byla později zabavena, protože zpěvák sugestivním vystoupením způsobil mezi posluchači paniku.⁷⁰ Pokud byl tento štoček vyroben jako ilustrace jediného textu písně, šlo by o poměrně unikátní záležitost a pro autora netypickou investici (Obr. 7).

7/ Titulní list *Písně o ptáku velikánu (nazvaný Horník), na Tureckých hranicích.* Tiskem Karla Kastránka v Novém Bydžově. KNM KP R. Hlava Špal 34/2.

⁷⁰ SCHEYBAL 1955, s. 75–76.

Na titulní i závěrečné straně se opakuje důrazné varování proti patisku, lze tedy předpokládat, že jde o tisk sice anonymní, ale vydaný nákladem autora.⁷¹ V souvislosti s tím je zajímavá další anonymní píseň o zabíjení křesťanů v červenci 1860 v Damašku, tištěná jako novinka ještě téhož roku u F. J. Kastránka v blízkém Jičíně. Její výtisk se objevuje v obou špalíčcích.⁷² Sloky 7–11 odpovídají jinému tisku, jehož autorem byl také Josef Tér, a mohli bychom tedy i u této písně předpokládat jeho autorství.⁷³ Špalíček 34 obsahuje též soubor nedatovaných tisků o poutním místě Vamberice (dva tisky) a Varta (jeden tisk), který se prodával ve Vambericích u vdovy Schmidt a syna. U jednoho z tisků je jako autor uveden J. D. Hatscher, který také působil ve Vambericích. Všechny tisky jsou vytištěny u Otto Pompejusa v Kladsku. Další tisk, *Spasitedlé(!) rozjímání aneb Letanie ...*,⁷⁴ nemá nakladatelské údaje, dle reklamy na bezprostředně předcházejícím tisku⁷⁵ byl však také k dostání ve Vambericích u vdovy Schmidt. U těchto čtyř tisků se dá předpokládat, že některý z majitelů špalíčku získal tyto tisky přímo ve Vambericích. Poslední skupina čtyř tisků s náboženskými tématy z let 1857–59⁷⁶ pochází od pražského knihkupce, nakladatele a tiskaře Bedřicha Stýbla, který se specializoval na náboženskou a kramářskou produkci. Vzhledem k blízkosti dat vydání je možné, že byly tisky získány najednou.

Analýza míst vydání tisku, nakladatelů a autorů ukazuje, že lze s jistými výhradami jejich prostřednictvím usuzovat na přibližné místo vzniku špalíčku, ale je vždy potřeba vycházet z širších znalostí o tiskárnách a jejich produkci. Například tiskárny Jana Spurného v Praze, Josefy Bergerové v Litomyšli a Stanislava Pospíšila v Chrudimí⁷⁷ se na kramářské tisky specializovaly, a není tedy překvapením, že přes geografickou vzdálenost měla jejich produkce dosah až do semilského regionu. K místu vzniku konvolutu nejlépe odkazují lokální autoři, nakladatelé a distributoři, u nichž známe okruh jejich působnosti, a nadto měla jejich produkce příležitostný, tedy omezený charakter. Pokud nalezneme více takto identifikovatelných původců, je možno určit region, ze kterého konvolut pochází, s dostatečnou jistotou.

Ani u jednoho ze zkoumaných špalíčků se místo pobytu recipientů nenachází uprostřed sítě lokalit, ale na jejím okraji, což je zvláštní, dokud si neuvědomíme, že místa leží na pomezí české a německé jazykové oblasti. Kramářské tisky v obou špalíčcích jsou téměř stoprocentně jazykově české. Recipienti se tedy zjevně orientovali na produkci českých tiskáren. Píseň *Kde domov můj!*⁷⁸ a *Čechů vlast!*⁷⁹ ve špalíčku 35 a *Historická píseň o zjevení svatého Václava*,⁸⁰ *Hrobka Havlíčkova*⁸¹ a *Touha po vlasti*⁸² ze špalíčku 34 napovídají, že se jejich majitelé velmi pravděpodobně hlásili k českému vlastenectví.

⁷¹ SCHEYBAL 1955, s. 76. Scheybal popisuje, že Téroví dle pamětníků tato píseň přinesla problémy se zákonem, což může být jeden z důvodů „anonymity“ tisku.

⁷² KNM KP Špal. 35/93; KNM KP Špal. 34/23. *Pravdivý příběh v píseň uvedený, který se stal roku 1860 v Turecké zemi, v krajině Syrské, jenž tam ubozí křesťané od pohanů, tak ohavně a nelidsky zavraždění byli.*

⁷³ JEŽEK, Josef, *Pravdivá píseň o Tureckém povstání*. Přít.: *Povstání v Hercegovině a Bosně*. Praha, Jan Spurný, [1875]. Viz KLACEK 2021, s. 20. Ježek bylo příjmení Josefa Téra po matce.

⁷⁴ KNM KP R. Hlava špal. 34/35.

⁷⁵ KNM KP R. Hlava špal. 34/35. *Krátká zpráva o odpustcích sedmi privilegovaných oltářů... K dostání u vdovy Schmidt a syna, Tisknuto u Otto Pompejusa v Kladku.*

⁷⁶ Jde o dvě mariánské písně, jednu píseň k Ježíši Kristu a vzpomínku na zemřelé rodiče: KNM KP R. Hlava Špal. 34/8 (tiskař Antonín Renn, Praha); KNM KP R. Hlava Špal. 34/10 (A. Renn, Praha); KNM KP R. Hlava Špal. 34/21 (Vetterlovská knihtiskárna, Praha); KNM KP R. Hlava Špal. 34/22 (A. Renn, Praha).

⁷⁷ Obchodnímu okruhu chrudimské tiskárny se věnoval Josef Petryl: PETRYL 1958, s. 396–416.

⁷⁸ KNM KP Špal. 35/21.

⁷⁹ KNM KP Špal. 35/22.

⁸⁰ KNM KP Špal. 34/19.

⁸¹ KNM KP Špal. 34/1.

⁸² KNM KP Špal. 34/3.

Poutní místa

Náboženské pouti byly na konci 19. století stále významným společenským fenoménem. Lze předpokládat, že poutní tisky byly kupovány jako památka na vykonání pouti, a poskytují tudíž informaci o místech, která tvůrci špalíčku či jejich rodinní příslušníci s velkou pravděpodobností navštívili. Je doloženo, že poutní místa byla zároveň i místem distribuce dalších typů kramářských tisků. Narozdíl od poutních tisků z nich ale není místo distribuce pouze na základě nakladatelských údajů možné určit.

Špalíček 35 obsahuje celkem 55 náboženských tisků, z toho 13 se váže výslovně ke konkrétnímu poutnímu místu. Dva tisky se vztahují k nedaleké hoře Tábor u Lomnice nad Popelkou.⁸³ Jeden byl tištěn v Hradci Králové, druhý v Chrudimi. Vzhledem k blízkosti poutního místa lze předpokládat, že recipientka Tábor osobně navštívila a tisky zakoupila na místě. Nejpočetněji zastoupené je kladské poutní místo Vambeřice, ke kterému se váže pět tisků. *Nábožná píseň k Panně Marii, z nova na světle vydaná od Josefa Vávry Lomnického*⁸⁴ byla tištěna v Jičíně a má pozoruhodný nápěv: *Zdráv bud' Ježíšku Svatotáborský*. Můžeme předpokládat, že ke koupi této písně nedošlo ve Vambeřicích, ale spíše v regionu vzniku špalíčku. Ze Semilsku se každopádně poutě do Vambeřic pořádaly a majitelka špalíčku se jich mohla účastnit. Této možnosti by odpovídal další přívazek *Pobožnost [k] Panně Marii Svatotambeřické*⁸⁵ vydána J. Hatscherem, působícím přímo ve Vambeřicích. Podrobnější nakladatelské údaje má ještě tisk *Podivuhodné události o vraždách a zázracích, které se v pruské zemi r. 1872 staly*, vydaný J. Táhlou a tištěný v Mladé Boleslavi.⁸⁶ Tisk obsahuje morytát, jehož zápletkou je milostný trojúhelník, vražda manželky, dvou nemanželských dětí a trýznění sirotek, kterým se nakonec dostalo zastání právě od Panny Marie. Lístek s modlitbou, který jim dala, má být dle písně na oltáři ve vambeřickém kostele. Ve špalíčku 35 je zastoupené také poměrně vzdálené, ale oblíbené poutní místo Filipov u Jířkova. V jednom případě se jedná pouze o svatý obrázek s vyobrazením zázračného zjevení Panny Marie Magdaléně Kadeové,⁸⁷ v druhém o tisk vydaný Karlem Ungerem v Jičíně.⁸⁸ Ve špalíčku nacházíme i *Píseň Cyrillo-Methodějskou o mši svaté* s incipitem: *Ejhle oltář Hospodinův září, přesvatá nám oběť nastává*.⁸⁹ Píseň sice žádné údaje o odpovědnosti neuvádí, ale zřejmě se jedná o píseň, jejíž slova složil katolický kněz Jan Nepomuk Soukup při příležitosti tisíciletého výročí příchodu svatých Cyrila a Metoděje v roce 1863. Píseň byla hojně šířena i v roce 1885, kdy se připomínala smrt sv. Metoděje.

Podstatně blíže jsou Semilsku tři poslední zastoupená poutní místa: Bezděz, Stará Boleslav a Malé Svatoňovice. *Nová píseň k Panně Marii Bezdězské*⁹⁰ byla podobně jako přívazek č. 106 k Panně Marii Vambeřické produktem místního nakladatele. Byl jím Vincenc Valenta z Lomnice nad Popelkou a píseň byla tištěna v Litomyšli. *Nábožná píseň o Panně Marii, která se ctí v milostivém obraze Staro-Boleslavském ...*⁹¹ byla tištěna v Praze a nezdá se mít žádné napojení na semilský region. Je tedy pravděpodobné, že k její koupi mohlo dojít přímo ve Staré Boleslavi. Posledním tiskem je *Nová píseň k sedmiradostné Panně Marii Svatoňovské*,⁹² vytištěná v Litomyšli a vydaná od Jana Hejny. Jan Hejna pravděpodobně nakladatelsky a autorsky působil v okolí tohoto poutního místa. Mimochodem píseň

⁸³ KNM KP Špal. 35/5 a 85. Byl zde uctíván Ježíš Táborský.

⁸⁴ KNM KP Špal. 35/106.

⁸⁵ KNM KP Špal. 35/103.

⁸⁶ KNM KP Špal. 35/31.

⁸⁷ KNM KP Špal. 35/81. Svoji úpravou, použitým papírem a charakterem se podobá přívazku KNM KP Špal. 35/81 k Panně Marii Vambeřické.

⁸⁸ KNM KP Špal. 35/77.

⁸⁹ KNM KP Špal. 35/84.

⁹⁰ KNM KP Špal. 35/101.

⁹¹ KNM KP Špal. 35/30.

⁹² KNM KP Špal. 35/76.

o filipovském zázraku ihned následuje a má stejné oříznutí jako píseň k Panně Marii Svatoňovské. Došlo tedy k jejich přivázání do špalíčku přibližně ve stejném období.

Ať už recipientka všechna poutní místa sama navštívila či nikoli, přítomnost tisků dokládá minimálně její zájem o ně. Vambeřice a Filipov byly ve své době velmi populární a pravděpodobně se jednalo o nejbližší velké pouti. V případě středně vzdálených lokalit Mladé Boleslavi, Bezdězu a Svatoňovic se Semily nacházejí přibližně uprostřed mezi Bezdězem a Svatoňovicemi. U Bezdězu bylo opět spojení na distributora pohybujícího se v semilském okrese a Malé Svatoňovice mohli poutníci navštívit při cestě do Vambeřic. Nakonec jsou zde dvě písně k Ježíši Táboorskému, které odkazují již přímo do blízkosti pobytu tvůrce špalíčku.⁹³

Špalíček 34 je tvořen převážně náboženskými tématy. Ze 30 písní a dalších duchovních textů se deset prokazatelně vztahuje k poutním místům; tři poutní písně, tištěné v Praze u J. Spurného a A. Rennu, se zdají být univerzální, bez výslovného určení místa. Přimo ve Vambeřicích byly (pravděpodobně při pouti či poutích) získány tři tisky,⁹⁴ jeden z nich od J. D. Hatschera se týká Panny Marie ve Vartě, je tedy možné, že se poutníci vypravili přes Vambeřice až tam. Na tisku *Písně k Panně Marii sv. Vambeřické* vytištěném u K. Kastránka v Novém Bydžově si dokonce můžeme přečíst osobní vpisek (snad Jana Kracíka mladšího) z roku 1889: *Varhánky jsem měl nový 8. září a Tonda 15. srpna* (Obr. 8). O jaké varhánky přesně šlo, s jistotou nevíme, ale pravděpodobně tím byla myšlena foukací harmonika.⁹⁵ Nápadná jsou data získání „varhánek“ 15. srpna je svátek Nanebevzetí Panny Marie a 8. září Narození Panny Marie.⁹⁶ Z uvedených

8 / Rukopisný zápis na titulní straně
Písně k Panně Marii sv. Vambeřické. Špalíček 34.

⁹³ Oblibu poutí k Ježíši Táboorskému máme v kramářské produkci doloženou v 18. a na začátku 19. století, potom popularita místa rychle upadá. Od padesátých let trvaly po opravách místa snahy o obnovu pouti, což se do jisté míry podařilo, a na místo putovala procesí z širšího regionu. Viz *Hora Tábor nad Lomnicí*. Praha 1852; HŮLEK 1877.

⁹⁴ Tisky nejsou datované, ale mohly být zakoupeny v roce 1889.

⁹⁵ Dle dobrošuského kronikáře Aloise Beera (1833–1897) foukací harmoniky malé i koncertní byly v roce 1848 součástí sortimentu prodávaného v krámcích v blízkosti vambeřického poutního chrámu. Viz VLČKOVÁ 2013, s. 180.

⁹⁶ Na oba tyto svátky se ve Vambeřicích konaly pouti – hlavní pouť se konala na svátek Navštívení Panny Marie v neděli po 31. květnu.

pisovaný německojazyčnému autorovi Josephu Schiffnerovi¹⁰¹ o Zdenkovi ze Zásmuku vydaný roku 1798¹⁰² a v českém překladu nově vydávaný i v době tisku této písně.¹⁰³ Časově se tisk shoduje též se stoupající oblibou vlasteneckých poutí na horu Blaník,¹⁰⁴ námět písně ale zcela neodpovídá ani jednomu z těchto inspiračních zdrojů. Jde o příběh zbožné dívky, které se zjevil svatý Václav a světil jí modlitbu za odvrácení pohrom, prorokovaných v blanickém proroctví. Spíše než za poutní ji můžeme považovat za inspiraci populárním vlasteneckým tématem, zasaženou do tradičního kramářského syžetu.

V blízkém okolí Ústí a Krsmole se nachází regionálně významné poutní místo Nová Paka. Ve špalíčku evidujeme dva tisky k Panně Marii Novopacké.¹⁰⁵ K nim můžeme zřejmě připočítat i další mariánskou píseň,¹⁰⁶ vytištěnou u J. Zvikla v Mladé Boleslavi, na jejímž titulním listě je pravděpodobně vyobrazení Panny Marie Novopacké. Další náboženské tisky nemají bližší určení místa, byť nelze souvislost s poutními místy vyloučit.

Vrátíme-li se na začátek k místům tisku jednotlivých přívazků v obou špalíčcích a porovnáme-li je s poutními místy, je na první pohled nápadná absence známých poutních míst, jejichž zastoupení bychom mohli vzhledem k jejich blízkosti k některým ze vzdálenějších tiskáren předpokládat. V obou špalíčcích postrádáme Salvátora Chrudimského a není zastoupeno ani nejoblíbenější české poutní místo, Svatá Hora u Příbrami. Ve špalíčku 35 úplně absentují pražská poutní místa včetně velmi populárního hrobu Jana Nepomuckého na Pražském hradě, který nalézáme ve špalíčku 34.¹⁰⁷ Dvě poutní místa, která byla v druhé polovině 19. století regionálního významu, hora Tábor u Lomnice nad Popelkou a klášterní chrám Nanebevzetí Panny Marie v Nové Pace, se nacházejí v bezprostřední blízkosti předpokládaného pobytu recipientů. Ani v jednom konvolutu však nejsou explicitně zastoupena obě zároveň¹⁰⁸ (Obr. 10, 11).

Závěr

Přestože oba zkoumané špalíčky byly vytvořeny na konci 19. nebo na začátku 20. století, kdy už byl žánr kramářských písní přinejmenším na ústupu, sebrané tisky byly pro své vlastníky natolik cenné, že je osobně svázali (špal. 34), nebo nechali opatřit knihařskou vazbou (špal. 35) a v této podobě zůstaly pro rodiny původních vlastníků dostatečně důležité, aby je dál uchovávali přinejmenším do poloviny 20. století. Špalíček 35 je dokladem aktivního sběratelství zřejmě ženského vlastníka (což nevylučuje vícegenerační přístup),¹⁰⁹ špalíček 34 obsahuje zřejmě tisky děděné po více generací a sesbírané různými členy rodiny.

¹⁰¹ VAJCHR 2019, s. 166–183.

¹⁰² [SCHIFFNER, Joseph]: *Zdenko von Zasmuk und seine Gefährten Oder die im Berge Blanick eingeschloßenen Ritter: Eine Hauptsage der böhmischen Vorzeit*. Prag und Leipzig, Martin Neureutter 1798 (BCBT04871).

¹⁰³ V Litomyšli vyšel v roce 1865. Viz [SCHIFFNER, Joseph], *Spějící jezdcové v Blaníku, aneb, Kámen mudrců (národní povídka z Čech)*. Litomyšl, Jos. Bergerová 1865.

¹⁰⁴ První tábor lidu na Blaníku se konal v roce 1868, viz BÍLEK 2012, s. 27.

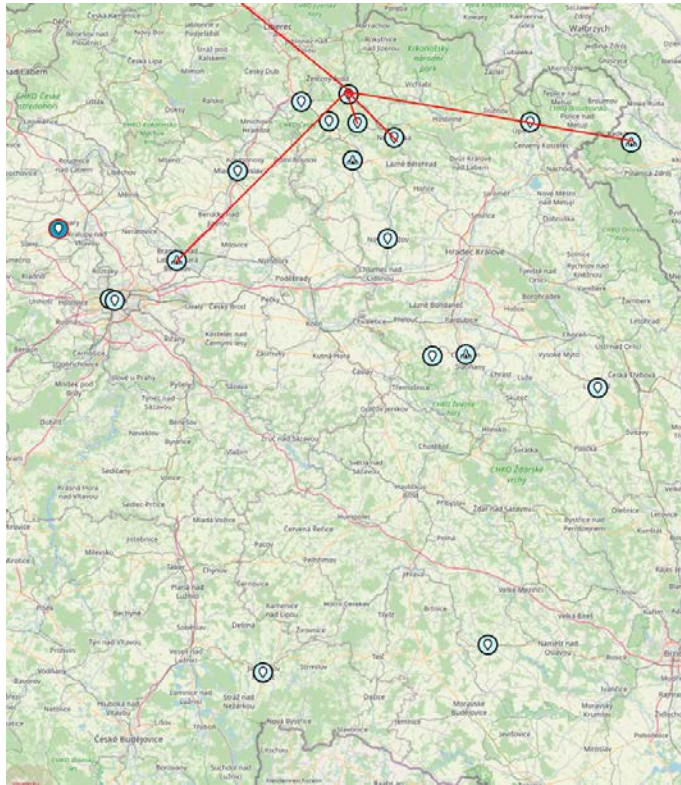
¹⁰⁵ KNM KP R. Hlava Špal. 34/7 a 18.

¹⁰⁶ KNM KP R. Hlava Špal. 34/5. *Píseň složená ku většív chválé Panny Marie*. Tisk a náklad J. Zvikla w Ml. Boleslavi.

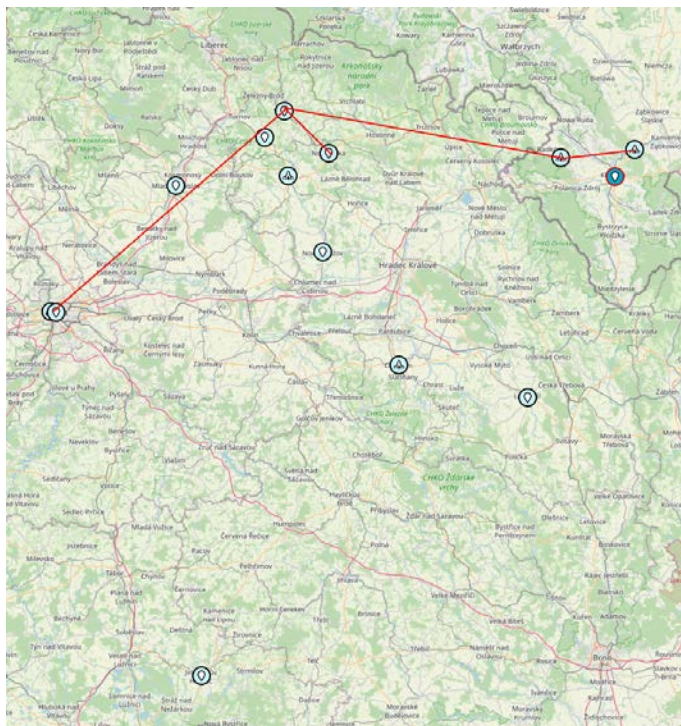
¹⁰⁷ Zde by mohl hrát roli fakt, že Jan bylo tradiční rodové jméno v Kracíkově rodině.

¹⁰⁸ Ve špalíčku 34 nenacházíme tisky dedikované Ježíši Táborskému a ve špal. 35 naopak nenajdeme Pannu Marii Novopackou.

¹⁰⁹ Pozoruhodné je hojné zastoupení žen mezi nakladatelkami a autorkami kramářských textů z druhé poloviny 19. století, které je patrně hlavně ve skladbě špalíčku 35.

10 / Zobrazení míst ze špalíčku 35 v mapě poutních míst portálu Špalíček Knihovny Národního muzea.

11 / Zobrazení míst ze špalíčku 34 v mapě poutních míst portálu Špalíček Knihovny Národního muzea.

U obou špalíčků můžeme na základě indicií dovodit, že ke kramářským tiskům se jejich majitelé dostávali již v dětském věku. Vpisek Františky Maternové z předešlé špalíčku 34 je z doby, kdy jí bylo sedm let. To podporuje i datace některých tisků.¹¹⁰ Podle hojných vpisků a malůvek na mladších tiscích jde dovodit, že podobně to bylo i s další generací v rodině. Školní materiály vevázané ve špalíčku 35 podporují teorii, že to bylo spíše pravidlem než výjimkou.¹¹¹ U obou konvolutů je zřejmé, že se místo vzniku promítá do jejich obsahové skladby. Patrné je to zvláště na poutních tiscích, u obsahové skladby písní se světskou tematikou¹¹² je toto spojení volnější a sledujeme spíše zájem o novinky a senzace bez ohledu na místo, kde se měly odehrát. Další náboženské tisky nesou také spíše informaci o zájmech a osobní situaci vlastníka.¹¹³ U autorů špalíčkových tisků můžeme konstatovat, že šlo většinou o lidi z relativní blízkosti bydliště majitelů špalíčků, případně osoby působící na místech, kam se konaly pouti. V konvolutech mají významné zastoupení také spíše tiskárny nacházející se v regionu. Výjimku tvoří tiskárny, které se zaměřovaly na produkci kramářských tisků – kromě pražských tiskařů, jako byli Jan Spurný a jeho nástupce Julius Janů, jsou to tiskárny v Litomyšli, Chrudimi a nejvzdálenějším Jindřichově Hradci.

Pro určení místa vzniku špalíčku jsou významným faktorem místa tisku ve spojení s dalšími údaji o nakladatelích, autorech a distributorech tisků. Vhodné je zaměřit se v první řadě na méně významné původce a sledovat překryv s ostatními proveniencemi. Poutní místa hrají zvláštní roli, neboť jde o místa, u nichž můžeme předpokládat, že je majitelé tisků nebo jejich příbuzní sami navštívili. Jako místa, kde se pravidelně pohybovalo mnoho lidí, hrají také roli v distribuci dalších tisků.

Pokud z těchto informací vytvoříme mapu souvislostí, je možné pomocí překryvů jednotlivých typů informací alespoň přibližně určit region, ze kterého špalíček pochází. Množství a typ informací se bude lišit v závislosti na době vzniku špalíčku, individuální obsahové i geografické souvislosti ale budou po podrobnějším rozboru ve většině případů patrné.

¹¹⁰ Například kolekce tisků od Bedřicha Stýbla z let 1857–1859.

¹¹¹ Podobně popsal své setkání s kramářskými písněmi salzburský kartograf českého původu Gustav von Pelikan v listu přivázaném ke špalíčku KNM KP Špal. 156: „Na těch písničkách tkví kousek mého dědinství a hromádka vzpomínek na tichou vesničku ‘Svatou Dobrotivou’, kde jsem do školy chodil a již co dítě pro tuto skrovnou českou takřka venkovskou poesii jakousi simpatii projevoval.“

¹¹² Podrobný obsahový rozbor tisků nezahrnujeme z důvodu značných nároků na rozsah takové analýzy.

¹¹³ Ve špalíčku 34 například nacházíme dva tisky s tématem osiření a uctění zemřelých rodičů.

Prameny

Hora Tábor nad Lomnicí. Praha, Kat. Jeřábková, 1852.

HŮLEK, Jan, ed.: *Hora Tábor nad Lomnicí, v kraji Jičínském, v biskupské diecési králové-hradecké*. Nové Město nad Metují, B. Böhm 1877.

Praha, Knihovna Národního muzea, sign. KNM R. Hlava Varia 986. *Knihla hostů*.

Praha, Knihovna Národního muzea, sign. KNM KP R. Hlava Špal. 34. [*Špalíček kramářských tisků*] (jednotlivé přírůžky identifikujeme číslem za lomítkem).

Praha, Knihovna Národního muzea, sign. KNM KP R. Hlava Špal. 35. *Písně I*. [*Špalíček kramářských tisků*].

SOA Hradec Králové. Sbíрка matrik Východočeského kraje. Farní úřad římskokatolické církve Loukov, matrika narozených 1830–1866, sign. 5020 [on-line], <https://aron.vychodoceskearchivy.cz/arch-desc>

SOA Hradec Králové. Sbíрка matrik Východočeského kraje. Farní úřad římskokatolické církve Mříčná, matrika narozených 1787–1869, sign. 5057.

SOA Hradec Králové. Sbíрка matrik Východočeského kraje. Farní úřad římskokatolické církve Nová Paka, okres Jičín, matrika narozených 1842–1852, Ústí, Krsmol, sign. 113-10.

SOA Hradec Králové. Sbíрка matrik Východočeského kraje. Farní úřad římskokatolické církve Nová Paka, okres Jičín, matrika narozených 1852–1880, Ústí, Krsmol, sign. 113-3438.

SOA Hradec Králové. Sbíрка matrik Východočeského kraje. Farní úřad římskokatolické církve Nová Paka, okres Jičín, matrika oddaných, index oddaných 1837–1899, Stará Paka, Ústí, Roškopov, sign. 113-3449.

SOA Hradec Králové. Sbíрка matrik Východočeského kraje. Farní úřad římskokatolické církve Nová Paka, okres Jičín, matrika zemřelých 1878–1936, Stará Paka, Roškopov, Ústí, Krsmol, sign. 113-8166.

[SCHIFFNER, Joseph]: *Spějíci jezdcové v Bláníku, aneb, Kámen mudrců (národní povídka z Čech)*. Litomyšl, Jos. Bergerová 1865.

[SCHIFFNER, Joseph]: *Zdenko von Zasmuk und seine Gefährten Oder die im Berge Blanick eingeschlossenen Ritter: Eine Hauptsage der böhmischen Vorzeit*. Prag und Leipzig, Martin Neureutter 1798 (BCBT04871).

ŠTĀSTNÝ, Jan – LEPAŘ, Jan – SOKOL, Josef: *Čítanka pro školy obecné i měšťánské, díl V*. Praha, 1880.

Štěpnice, příloha pedagogického časopisu Škola a Život 16, č. 4. Praha, 1870.

Literatura

BÍLEK, Radko (2012): *Poutní místa Podblanicka*. Vlašim.

DIEPOLDOVÁ, Zuzana (2021): *Výslechové protokoly tajných nekatolíků z Pelhřimovska z konce předtoleranční doby (1739–1781)* [Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Ústav archivnictví a pomocných věd historických].

DROZDA, Martin (2022): Špalíčky kramářských tisků, In: Jiří Dufka (ed.), *Kramářské písňové tisky: kapitoly k materiálovým aspektům*. Brno, s. 160–164.

FISCHER, Engelbert (1874): *Zrcadlo zpovědní pro školní děti*. Praha.

HAIS, František – RYŠAVÁ, Eva (edd.) (1985): *Vzpomínky pražského písničkáře: 1818–1897*. Praha.

HLAVA, Rudolf (1955): K bibliografii kramářských tisků písničkáře Josefa Téra. *Československá ethnografie* 3, 1955, č. 4, s. 399–400.

HLAVA, Rudolf (1963): Soukromé sbírky kramářských písní. In: *Václavkova Olomouc 1961: Sborník referátů a diskusních příspěvků*: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica

supplementum 6. Praha, s. 361–365.

KIKINČUKOVÁ, Markéta (2015): *Ves Krsmol a kumburské panství v raném novověku*. Liberec, 2015. [Diplomová práce. Technická univerzita v Liberci. Fakulta přírodovědně humanitní a pedagogická].

KLACEK, Michal (2021): Reflexe islámu v kramářských tiscích a kupletech druhé poloviny 19. a začátku 20. století. *Acta Musei Nationalis Pragae. Historia litterarum* 66, 2021, č. 3/4, s. 5–42. DOI 10.37520/amnpssc.2021.015.

MALURA, Jan – IVÁNEK, Jakub (2019): *Horo krásná, spanilá!: poutní písně na Moravě (1600–1850)*. Brno.

MIKANOVÁ, Hana (2017): Jan František Kratochvíl zpěvák chrudimský. *Chrudimské vlastivědné listy* 26, 2017, č. 3, s. 16–17.

NEŠPOR, Zdeněk R. (2006): *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Ústí nad Labem.

PETRTYL, Josef (1956): O výrobních otázkách špalíčkových tisků. *Československá ethnografie* 4, 1956, č. 3, s. 252–265.

PETRTYL, Josef (1958): Obchodní dosah kramářských tisků chrudimských tiskáren v 19. století. *Československá ethnografie* 6, 1958, č. 4, s. 396–416.

RYŠAVÁ, Eva (1997): Vazby špalíčků kramářských písní v Knihovně Národního muzea. *Knihářský bulletin* 3, 1997, č. 1, s. 13–14.

RYŠAVÁ, Eva (2008): Špalíček matky Mikoláše Alše? *Obrazy ženy v kramářské produkci*. Praha, s. 205–209.

SCHEYBAL, Josef st. (1955): Josef Tér, jarmareční písničkář. *Československá ethnografie* 3, 1955, č. 1, s. 72–96.

TOMÍČEK, Jan (1996): Ředitelé kůru u sv. Petra a Pavla v Semilech od 17. století do současnosti. *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 9, 1996, s. 25–42.

VAJCHR, Marek (2019): *Neviditelný rytíř, aneb, Rozbřesk imaginace*. Praha.

VLČKOVÁ, Martina (2013): Na cestě do slezského Jeruzaléma: mariánské poutní místo Vamberice. *Východočeský sborník historický* 23, 2013, s. 175–186.

VOCHALA, Joža (1964): Lidová špalíčková literatura na Těšinsku. Zkušenosti z terénního průzkumu lidových písmáků na Těšinsku o české písní špalíčkové. *Těšinsko: Vlastivědný časopis* 7, 1964, č. 13–14, s. 3–20.

WANKEL, Jindřich (1988): *Obrazy z Moravského Švýcarska a jeho minulosti*. Blansko.

Elektronické zdroje

Historické fondy, Moravská zemská knihovna [on-line], <http://www.historickefondy.cz/>

Mapa poutních míst v kramářských tiscích [on-line], <http://www.spalicek.net/mapy/poutnimista>

Špalíček: Digitální knihovna kramářských tisků [on-line], <http://www.spalicek.net/>

VLČEK, Emanuel (1996): Syfilis v Čechách: Paleopatologické doklady výskytu v druhé polovině 2. tisíciletí. *Vesmír* 75, 1996, č. 2. [on-line],

<https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/1996/cislo-2/syfilis-cechach.html>

ZACH, Aleš (2008): *Slovník českých nakladatelství* [on-line],

<https://www.slovník-nakladatelství.cz/>